

OB PRAZNIKU SLOVENSKE KULTURE

Govor na slavnostni akademiji

Matej Bor

Letos bo minilo dvajset let, kar so v Ljubljano prigrmeli bojni vozovi osvajalcev ob viharnem navdušenju tisočglave, od veselja brezumne množice. Kajti na bojnih vozovih osvajalcev to pot niso sedeli osvajalci, temveč osvajalci osvajalčevega orožja in osvoboditelji svoje domačije. Z eno besedo — partizani.

Vsi se še spominjamo, kakšen delež je imela Prešernova beseda v tem osvobodilnem boju njegovega ljudstva. V posebno živem spominu pa nam je, s kakšno neverjetno sugestivnostjo so delovali na nas listki s Prešernovo besedo, raztreseni po blatu in snegu ljubljanskih ulic v tisti usodni zimi leta 1941: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi«. — Doba, ki je poslala te verze iz šolskih čitank na ceste zasedene slovenske prestolnice, je dala njegovemu romantičnemu zanosu novo vsebino, resničnost, veljavo, kakršne morda niso imeli še nikoli prej. Arhaični zvoki njihove govorice — idilični mestnik ‚krili‘ in homersko široki ‚dnovi‘ — so se pomešali z zloveščim bobnenjem nacističnih bombnikov, ropotanjem rimskih tankov, grmenjem okupatorskih kanonov, s salvami v gramozni jami, ki so podirale slovenske patriote, z bolj histeričnimi kakor historičnimi paradnimi marši Mussolinijeve soldateske kot njihov slovensko kljubovalni kontrapunkt. Biti ali ne biti. Biti se ali ne biti se — tako je tehtala slovenska misel in če se je odločila za biti in biti se, ji je pri tem v nemali meri pomagalo sto let staro pesniško sporočilo, ki so ga roke Prešernovih poznih vnukov raztresle po ljubljanskih cestah. Prebiralim smo to njegovo pesniško sporočilo, ki nam je vsem zvenelo tako lepo in domače, vendar mnogim bolj v ušesih kot v zavesti, in bilo nam je tesno pri srcu. Mar je res, da so ti črtomirski verzi kar čez noč postali tako grozljivo resnični? In navzlic ganljivi staromodnosti v izrazu tako neusmiljeno sodobni? Pesnik, ki jih je pisal, ni mogel slutiti, da jih bodo Slovenci čez sto let citirali v najbolj strahotnih, nečloveških in z njegovega stališča prav fantastičnih okoliščinah — obdani od smrtonosnih jeklenih apokaliptičnih pošasti, in ne le citirali, temveč se po njih tudi ravnali. Nič manj samozavestno in junaško kot Črtomir — vendar s pogledom uprtim ne v preteklost, marveč v prihodnost. Pesnik ni mogel slutiti, da bo njegova beseda dobila novo moč v uri najhujše nemoči njegovega naroda in se spremenila iz izpovedi davne preteklosti v gibalo prihodnosti.

Danes sta obe dobi — tista, ko so nastajale Prešernove poezije, in tista, ko so nam pomagale živeti in umirati v našem boju — del naše preteklosti. Prešernovo zanosno sporočilo, da je manj strašna smrt v črne zemlje krili kot so pod svetlim soncem sužni dnovi — se je že spet umaknilo v šolske čitanke in znova odmeva bolj v ušesih kot v zavesti naših ljudi. In upajmo, da se mu nikoli več ne bo treba vrniti iz šolskih čitank skozi podzemске tiskarne na nemirne ulice kot pred četrto stoletja.

Od tistih dni do danes se je spremenilo marsikaj. Tudi mi smo se. In naš zanos. Postaral se je in se včasih sprevergel celo v svoje nasprotje — ogorčenje. Ogorčenje nad tem, da je resničnost počasnejša kot pričakovanje in večkrat povsem navzkriž z njim, življenje bolj zapleteno in manj mikavno kot sanje o njem. Misli o življenju je nešteto, vse pa so si podobne v tem, da so drugačne kot življenje samo.

Vseeno pa — naša vizija o življenju v teh dvajsetih letih le ni ostala samo vizija v svetu vizij — nasprotno, iz tega odmaknjenega sveta pesnikov, modrijanov in prevratnežev se je že med osvobodilnimi pohodi začela preseljevati v življenje in ga spreminjati ter ga spreminja še danes — zdaj bolj, zdaj manj spretno, nadarjeno, dosledno, zdaj bolj, zdaj manj uspešno, razumno, izvorno, vselej pa toliko zvesta sama sebi, da ji nezvestobe, vsaj zavestne, ni mogoče očitati, čeprav so podobni očitki padali nanjo in padajo še danes — od daleč in blizu, z različnih nivojev in perspektiv. Največkrat žabjih — se pravi takšnih, da z njih velikega dogajanja, kot ga pomeni naša najnovejša zgodovina, skorajda ni mogoče pregledati, kaj šele oceniti.

Dvajset let v življenju mladega naroda, ki ima, vsaj upajmo tako, večji del poti še pred seboj, ne za seboj, ni veliko, pa tudi malo ne. Zlasti ne dvajset let, ki so tako temeljito in vsestransko preobrazila našo skupnost.

Vendar, kakšen je danes po vseh teh velikih preobrazbah naš slovenski duhovni obraz? Je lepši ali grši, kot je bil? So njegove oči daljnovidnejše, ostrejše, nos boljši, beseda veljavnejša, bolj modra, zgovorna in bleščeča?

Na to vprašanje bi bilo težko reči kaj tehtnega v okviru priložnostnega nagovora. Odgovor na to vprašanje bi utegnila dati umetnost, kajti ta ima na razpolago zrcalo, v katerem si ljudje in ljudstva ogledujejo svoj duhovni profil.

Vendar, kaj je s tem shakespearekim zrcalom? Mislím, tu pri nas. Kako ga je naša umetnost uporabljala teh dvajset let? Bojim se, da ne zmerom dobro. Dostikrat je leta in leta ležalo zapuščeno in prašno po predalih, dostikrat je bilo slabo umito, motno — včasih pa je bilo tudi

kristalno čisto, pa smo ji ga jemali ali celo trgali iz rok v strahu, da bo naš obraz v tem zrcalu premalo mikaven ali celo odbijajoč. Res pa je tudi, da naša umetnost v obrambi pravic do tega zrcala ni kazala vedno čez mero velikega poguma in prizadevnosti. Večkrat je skomignila z rameni, resignirano kazaje proti birokratski mogočnosti, ki se je bala njene resnice, češ tako je pač — kaj si hočemo, njena roka je daljša kot moja. In če je birokratska mogočnost zatrjevala, da ne gre za strah pred resnico, temveč za načela, in to svojo trditev vrh vsega prevedla še v termine ideološko-filozofskih abstrakcij in racionalizacij, se je naša umetnost, slabo oborožena za tak principialen spopad, najrajši umaknila na spoštljivo razdaljo in na njenem čemernem obrazu se je kaj rad prikazal celo vljuden in včasih kar preveč uslužen nasmeh.

Kakšna škoda! Kajti med tem so se dogajale velike, razburljive, zanimive stvari, ki so kar izzivale pisateljsko pero. Temelji starega reda okoli nas in v nas so se majali in podirali — vendar okoli nas hitreje kot v nas, zakaj da bi se porušili temelji starih navad v ljudeh, so potrebna daljša razdobja, zato so morali veliki reformatorji in revolucionarji nova razmerja med ljudmi že od nekdanj uvajati z ljudmi, če že ne starih misli, pa vsaj starih navad. Ker pa so stare navade večkrat močnejše kot nove misli, ni čuda, če se marsikaj tudi v dobah silovitih prevratov v človeški skupnosti spremeni bolj na zunaj kot na znotraj. Tudi mi v tem pogledu nismo bili izjema. Stare grehote in slabosti, ki spremljajo človeški rod skozi zgodovino in ga bodo spremljale še dolgo, nekatere od njih pa, kot vse kaže, kar do kraja njegove poti, so se tudi pri nas ohranile, samo da so si nadele nova imena, nova naličja, nove naslove, našle nova pribežališča in nova torišča in gnezda. Nestrpnosti smo večkrat rekli doslednost, računarstvu predanost, zahrbtnosti budnost, častihlepju prizadevnost, brbljaštvu strokovnjaštvo, norčavosti izvirnost, strahopetnosti uvidevnost, omejenosti modrost. In tako so se čednosti in slabosti tako pomešale med seboj, da je bilo večkrat težko ločiti, kaj je eno in kaj drugo. Sedele so po kanclijah, sodnijah najrazličnejših stopenj, daleč pravico ali krivico, zbirale se okoli večjih ali manjših zalog denarja in blaga, pisale in spreminjale zakone na raznih stopnjah oblasti, kazale pot ljudstvu z različnih forumov in stališč, uveljavljale ali razveljavljale naša človečanska načela po podjetjih, kjer se proizvaja sedanost, in šolah, kjer se proizvaja prihodnost, odpravljale ali pa prikrivale zlorabo človeka po človeku, potiskale voz naše usode naprej in nazaj — vsepovsod in venomer pa skupaj kot večna usodna vprega zgodovine, ki jo velika misel o popolnejšem človeku in popolnejši družbi že tisočletja ločuje, a je ločiti ne more. Tudi mi je nismo. Vsaj doslej še ne. Vizija o novem človeku je še zmerom vizija in novi človek

je, kot šaljivo pravi ljudska modrost, še vedno v delu. Najboljši duhovi med nami se še ukvarjajo z njim — slabši in šibkejši pa so ga že zdavnaj zavrgli, nadevajoč temu svojemu zavračanju in zanikanju humanistične vizije o človeku, kot se je rodila in se še rojeva iz osvobodilnih gibanj našega veka, najrazličnejšega imena. Zdaj bolj, zdaj manj učena — v ozadju tega zanikanja in zavračanja pa je ponavadi obup. Bolj ali manj filozofsko podprt obup nad človekom. In strah pred njim. Razumljivo je, da je s takim obupom in strahom pred človekom težko živeti. Še teže pa misliti in ustvarjati, kar se večini del, ki jim je izhodišče in temelj ta obup, tudi pozna. Strah in obup izkrivljata in maličita ne le misel, temveč tudi slog na različne načine, tembolj, ker se rada izdajata za svoje nasprotje, namreč za novo vero v življenje in nov pogum. In vendar, napak bi bilo, če najrazličnejšim oblikam tega obupa in strahu ne bi dali, naj se izrazijo — kakorkoli že. Z enim pogojem seveda, da nam svojega obupa in strahu ne vsiljujejo kot edino veljavno filozofsko dogmo in njegovega izraza kot edino veljavni estetski kodeks, razglašajoč slednji ostanek vere v veliko humanistično vizijo o človeku za romantično, nesodobno sentimentalnost. In ravno to se, kot smo videli tudi pri nas, dogaja.

Mi pa nismo ne za dogmatično vero v človeka ne za dogmatično nevero vanj. Obe sta škodljivi človeku. Vendar kot je dogmatična, uradno obvezna vera v človeka bila v marsikaterem pogledu škodljiva, ker je kot vsaka dogma vzbujala dvom, v našem primeru dvom o človeku, tako utegne dogmatični, obvezni obup nad človekom v nekem smislu postati celo koristen, ker kot vsaka dogma budi dvom, v našem primeru dvom o upravičenosti in utemeljenosti obupa nad človekom.

In tak dvom se že pojavlja. Njegovi prvi simptom je težnja po večji zbranosti misli in urejenosti sloga. Z drugo besedo — nostalgija po logiki in formi. Žalibog pa se za zdaj pojavlja bolj zunaj v širšem svetu kot tu pri nas. Se pravi, da smo še enkrat zamudniki, čeprav se vdajamo zablodi, da smo z doktrino absurda konec koncev prerasli ožine svojega provincialnega bivanja in se povzpeli med odrasle, nesentimentalne, kritične narode ter še nekoliko više, ker smo doktrino absurda ne toliko iz potrebe, temveč po sili razmer skušali prilagoditi tezam znanstvenega socializma, kar že ni več samo doktrina ali filozofija absurda, temveč tudi absurd.

Naša umetnost je bila v teh dvajsetih letih po vojni pod vplivom obeh omenjenih skrajnosti — dogmatične vere v človeka in dogmatične nevere vanj. Cena, ki jo je plačala za to, je bila zelo huda. Malone samomorilska. Svojo privrženost tema dvema skrajnostima je namreč

plačevala sama s seboj. Uradna vera v človeka je hromila našo umetnost prva leta po vojni, modna nevera vanj jo hromi danes. Tista umetnost, ki ni zapadla ne eni ne drugi dogmi, je bila izjema in je še zdaj. Vendar dragocena izjema, ki bo sčasoma, o tem smo trdno prepričani, postala pravilo.

Pa tudi tej umetnosti je včasih manjkalo polet, globina, predvsem pa pogum. Pogum v izrekanju sodbe o naši resničnosti. Tudi nji je včasih drgetalo zrcalo v roki. In nemalokrat ga je celo zaklenila v predal, ključ pa iz previdnosti vrgla skozi okno, da ne bi mogla do njega. Naša doba, ki je prinesla s seboj socialno in nacionalno osvobajanje večjega dela prostora, katerega je zgodovina odmerila Slovencem, je razmaknila naše stvarne in duhovne meje — primaknila nas je k morju — danes režejo slovenski parniki prostrane oceane — osvojila je nebo tudi za nas — danes letajo slovenska letala čez kontinente in med kontinenti — odprla je svet slovenskim strokovnjakom — danes pomagajo Afriki in Aziji postavljati temelje nove civilizacije — odprla mednarodne forume predstavnikom naše politike, znanosti, kulture — povezala nas usodno s progresivnimi gibanji v Jugoslaviji in po svetu — odprla možnosti in razglede, o kakršnih svoje dni niti sanjati nismo mogli — obenem pa nam je poleg vsega tega dobrega prinesla tudi marsikaj zlega. Največje zlo pa je morda, da se naš občutek za to, kaj je zlo in kaj ni zlo, ni izostril, kot bi smeli pričakovati glede na to, da vsaka revolucija uveljavlja tudi novo, zahtevnejšo moralo, temveč včasih celo okrnul in otopel. Na marsikaj, kar moti npravstveno ubranost v naši skupnosti, včasih tudi zelo hudo, smo se navadili kot se navadi uho na hrup, če mu je izpostavljeno dalj časa. Kadar se uvajajo nov red in nove postave, je namreč tudi kršitev reda in postav več, kot jih je bilo prej. Razumljivo je, da, kadar padajo bogovi, tudi tiste obče človeške čednosti, ki so dobivale svojo veljavo od bogov, precej utrpe, dokler jih novi bogovi in nova vera ne potrdijo. V našem primeru starih bogov in starega boga, ki je zapovedal ljudem, naj se ljubijo med seboj, spoštujejo, ne lažejo, ne kradejo, ne prešuštvujejo, ne ubijajo, ni zamenjal noben nov bog. Na njegovo mesto je stopil Človek z veliko začetnico. Izkazalo pa se je tudi pri nas, da veljavnost tega Človeka še ni tako velika, da bi človek z malo začetnico bil pripravljen delati dobro njemu v prid in zato, ker je v njegovem imenu tako zaukazano. Kaj je torej naša dolžnost? Naša dolžnost je, da temu Človeku z veliko začetnico utrdimo ugled, veljavo, pomen. Ne s pravljicami, izmišljotinami, pač pa z resnico o njem. Druge izbire ni. V svetu, ki so mu vladali bogovi, vera v Človeka ni bila nujna, v svetu brez bogov je. Brez nje se socialni red, temelječ na nji, podre.

Kakšen pa je Človek z veliko začetnico? Tega ne ve nihče od nas. Vse, kar vemo, je, da je drugačen kot človek z malo in da se za zmanjšanje te razlike med njima splača živeti. In ustvarjati. In še to, da pesnik, čigar smrti se vsako leto tako kot danes spominjamo, te misli, ki jo je zapisal in izrekel eden njegovih skromnih naslednikov, verjetno ne bi zavrgel.

P. S.

Najbrž pa tudi ne mnenja, da ima besedna umetnost — se pravi literatura — v tem velikem zgodovinskem procesu še prav posebno mesto. Pri malih narodih — glede na to, da je jezik najpomembnejša manifestacija in potrditev njihovi samobitnosti in omike pa celo izjemno. Obžalujoč, da letos to dejstvo pri podelitvi Prešernovih nagrad ni prišlo do večje veljave, vsem nagrajencem v imenu slovenske kulturne javnosti pristrčno čestitam.